

Голові спеціалізованої вченої ради ДФ 14.053.006  
у Житомирському державному університеті  
імені Івана Франка

доктору педагогічних наук, професору, професору  
кафедри професійно-педагогічної, спеціальної  
освіти, андрагогіки та управління  
Дубасенюк Олександрі Антонівні

### **Відгук**

офіційного опонента **Карамана Станіслава Олександровича**, доктора педагогічних наук, професора, професора кафедри української мови Інституту філології Київського університету імені Бориса Грінченка на дисертаційну роботу Магдич Тетяни Павлівни «Формування громадянської компетентності учнів ліцею у процесі навчання української мови», подану на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 014 Середня освіта (за предметними спеціальностями), галузь знань 01 Освіта/Педагогіка

#### **1. Актуальність теми дослідження.**

Динамічний розвиток сучасного суспільства, глобальні суспільні трансформації, стрімкий поступ інформаційних технологій, переорієнтування освітньої парадигми на компетентнісну основу в усіх структурах системи національної освіти закономірно стимулюють науковців педагогічної галузі до пошуку ефективних шляхів підвищення якості мовної освіти. Відповідно до Закону України «Про освіту», Державного стандарту базової та повної загальної середньої освіти, Типової освітньої програми для закладів загальної середньої освіти III ступеня, Концепції «Нова українська школа» та чинної навчальної програми з української мови для 10-11-х класів (рівень стандарту) з-поміж основних завдань української освіти визначено: виховання відповідального громадянина і патріота, формування компетентної, національно свідомої мовної особистості, яка володіє предметною та ключовими компетентностями, набуття молоддю громадянського досвіду. Важливість формування національно свідомої особистості, яка має

громадянську позицію та є ініціативною, визначено в Національній стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016-2020 роки, Стратегії національно-патріотичного виховання на 2020-2025 роки, у рекомендаціях Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу «Про основні компетентності для навчання протягом усього життя».

У контексті компетентнісної парадигми мовної освіти учнів ліцею, прикметної різновекторною спрямованістю, одним із надважливих навчальних завдань у сучасних соціокультурних умовах з-поміж низки ключових компетентностей здобувачів закладів загальної середньої освіти визначено формування громадянської компетентності, яка безпосередньо корелює зі змістом предмета «Українська мова» і створює широкий діапазон можливостей для формування в учнів національної мовної свідомості, життєво важливих громадянських знань, умінь, способів міжособистісної взаємодії, системи людських цінностей.

Актуальність теми дослідження зумовлена потребою подолання низки визначених у дисертації суперечностей між:

- суспільним запитом на випускників закладів загальної середньої освіти як патріотів, національно свідомих носіїв української мови, здатних розвиватися на благо держави, брати активну участь у її розбудові, з одного боку, та відсутністю в українській лінгводидактиці науково обґрунтованої методики формування громадянської компетентності учнів ліцею (рівень стандарту) у процесі навчання української мови – з іншого;

- соціальними викликами, спричиненими світовою глобалізацією й цифровізацією, що загрожують асиміляцією, зникненням окремих національних мов, та традиційним підходом до навчання української мови як державної, а отже, важливістю й необхідністю модернізації навчально-методичного забезпечення з української мови, орієнтованого на формування мовної стійкості, мовного патріотизму юних громадян, зокрема старшокласників як учнів ліцеїв;

- актуалізацією в сучасних освітніх документах щодо Нової української школи проблеми виховання творчої, ініціативної мовної особистості як відповідального громадянина України та наданням переваги знаннєвій парадигмі в шкільній практиці навчання української мови відповідно до завдань зовнішнього незалежного оцінювання.

Актуальність опонованого дослідження Тетяни Павлівни Магдич не викликає сумніву і вказує на відповідність його суспільним та освітнім запитам. Про складність і актуальність порушеної в дисертації проблеми свідчить також те, що окремі аспекти формування громадянської компетентності учнів ліцею у процесі навчання української мови розкрито в працях науковців різних галузей, зокрема: у розвідках мовознавців з проблеми становлення національномовної особистості, формування мовної свідомості, мовної стійкості особистості (Л. Масенко, Л. Мацько, І. Огієнко, П. Селігей, О. Ткаченко та ін.); теоретиків та практиків компетентісно орієнтованого навчання (Т. Вагнер, О. Вознюк, Т. Дінтерсміт, І. Зимня, Д. Меєр, О. Овчарук, О. Пометун, Дж. Равен, О. Савченко та ін.).

У науковому дискурсі проблему формування компетентностей здобувачів освіти досліджено різноаспектно: з філософського погляду (В. Андрущенко, С. Клепко, В. Кремень, В. Огнев'юк та ін.), з психологічного (І. Бех, М. Боришевський, Л. Снігур, О. Фурман та ін.), з позиції педагогічної думки (О. Антонова, О. Березюк, С. Вітвицька, О. Власенко, О. Дубасенюк, О. Пометун, Т. Ремех, Т. Смагіна, О. Сухомлинська, В. Сухомлинський та ін.), через призму лінгводидактики (Н. Бондаренко, Н. Голуб, О. Горошкіна, С. Караман, О. Караман, К. Климова, Г. Корицька, І. Кучеренко, О. Кучерук, Л. Мамчур, В. Новосьолова, С. Омельчук, М. Пентиліук, О. Семенов, Л. Шевцова та інші). Дослідники віддають перевагу проблемам формування комунікативної чи предметної компетентності, на периферії наукового пошуку, як слушно зазначає Т.П.Магдич, лишаються принципи, форми, методи, засоби, що інтенсифікують процес формування ключових компетентностей, зокрема громадянської як однієї з пріоритетних.

Важливість теми рецензованої дисертації підтверджується і зв'язком її з сучасними напрямками наукових педагогічних досліджень. Як пріоритетний напрям досліджувану проблему зrealізовано в межах науково-дослідної теми Житомирського державного університету імені Івана Франка «Креативне викладання рідної мови та літератури в середній школі та вузі» (державний реєстраційний номер 0112U002272, термін виконання 01.2012–01.2022).

Тему дисертації затверджено вченою радою Житомирського державного університету імені Івана Франка (протокол №2 від 28.09.2018 року) та узгоджено в Міжвідомчій раді з координації досліджень у галузі освіти, педагогіки і психології НАПН України (протокол 5 від 24 вересня 2019 року). В остаточній редакції тему дисертації затверджено рішенням вченої ради Житомирського державного університету імені Івана Франка (протокол № 5 від 29 травня 2020 року).

З огляду на зазначене, тема дисертаційної роботи «Формування громадянської компетентності учнів ліцею у процесі навчання української мови» є важливою і актуальною, що водночас підтверджується її ґрунтовним теоретичним, методологічним та емпіричним наповненням, упровадженням результатів в освітній процес українських закладів загальної середньої освіти, а також апробацією на українських і закордонних наукових заходах.

## **2. Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертаційній роботі.**

Наукові положення, висновки і результати, які представлено в дисертації Тетяни Павлівни Магдич варто оцінити як теоретично, методично й емпірично обґрунтовані та достовірні. Вони ґрунтуються на використанні загальновизнаних методів дослідження, зокрема таких:

– **теоретичні:** вивчення нормативних документів і праць з актуальних проблем середньої освіти; аналіз, синтез і узагальнення філософської, психолого-педагогічної, лінгвістичної і методичної літератури з проблеми; порівняння ідей, систематизування теоретичного й практичного досвіду для визначення наукових засад методики формування громадянської

компетентності учнів ліцею в процесі навчання української мови; метод контент-аналізу для кількісно-якісної характеристики різних підходів до визначення ключового поняття дослідження – «громадянська компетентність»; моделювання – для створення лінгводидактичної моделі формування громадянської компетентності учнів ліцею в процесі навчання української мови;

– **емпіричні**: діагностувальні (анкетування, бесіда, самооцінювання, аналіз продуктів творчої діяльності учнів); прогностичні, застосовані для вивчення стану розробленості проблеми в масовій практиці навчання української мови і впливу експериментальної методики на рівень громадянської компетентності учнів ліцею у процесі навчання української мови; педагогічний експеримент; метод класифікації – для визначення критеріїв вимірювання рівнів сформованості громадянської компетентності; систематизація вправ і завдань; прогнозування результатів дослідного навчання;

– **методи математичної статистики** – для опрацювання експериментальних даних, виявлення кількісних та якісних показників щодо досліджуваних явищ і процесів.

Застосування доцільних для наукового пошуку теоретичних, емпіричних і методів математичної статистики дало змогу Т. П. Магдич реалізувати основні дослідницькі завдання й мету наукової роботи.

### ***Оцінка змісту та завершеності дисертації.***

У **вступі** обґрунтовано актуальність проблеми, сформульовано об'єкт, предмет, мету, завдання дослідження. Показовою є логічно вибудована структура й послідовне викладення змісту роботи, яка повною мірою відповідає меті і завданням проведеного дослідження. Пояснення базових понять дослідження достатньо аргументоване й підкріплене авторськими баченням.

*Перше завдання дослідження - проаналізувати стан розробленості досліджуваної проблеми в педагогічній, психологічній, лінгвістичній, лінгводидактичній літературі та обґрунтувати теоретичні засади формування громадянської компетентності учнів ліцею в процесі навчання*

*української мови* – розв’язано на основі аналізу наукових джерел та навчально-методичної літератури, узагальнення й систематизації передового лінгводидактичного досвіду, цілісного наукового дослідження питання компетентісно орієнтованого навчання української мови, а також студіювання психолого-педагогічних передумов формування громадянської компетентності учнів ліцею у процесі навчання української мови. Обґрунтовано наукові методологічні підходи (синергетичний, системний, діяльнісний, акмеологічний, компетентісний, технологічний та інші), комплексне застосування яких забезпечує реалізацію поставлених мети і завдань дослідження.

Для розв’язання *другого завдання - уточнити сутнісні характеристики поняттєво-категорійного апарату дослідження* – Тетяна Павлівна Магдич уточнила поняттєво-категорійний апарат дослідження, змістоутворювальними визначила такі поняття: *компетентісний підхід, компетентність, ключова компетентність, громадянська компетентність, національна свідомість, національно-мовна свідомість, мовна стійкість, мовний патріотизм, мовна особистість, громадянин*, що уможливило окреслити стратегію дослідження та орієнтири для розроблення методики формування громадянської компетентності учнів ліцею у процесі навчання української мови.

У роботі базове поняття *«громадянська компетентність учнів ліцею як українських мовних особистостей»* потрактовано як інтегровану здатність особи відповідально реалізовувати громадянські права й обов’язки з метою розвитку демократичного суспільства та держави в ім’я свободи і справедливості, що формується на основі загальноприйнятих у суспільстві цінностей, гідного ставлення до державних символів, збагачення мовної свідомості, сукупності громадянських знань і вмінь, досвіду виконання мовних обов’язків громадянина України, готовності активно й ефективно виявляти себе за допомогою засобів державної мови в різних соціальних ролях у відповідному лінгвосоціумі. У структурі описаної компетентності виділено основні складники: *емоційно-ціннісний, знаннєвий, діялісно-поведінковий*. Для обґрунтування змісту основних складників громадянської компетентності

важливого значення надано громадянським та соціальним ролям у різних ситуаційних контекстах, що поєднали три основні моделі соціальної поведінки свідомого громадянина: «я у родині, сім'ї», «я у класі, у школі», «я у громаді, у селищі, місті, у державі. З'ясовано, що громадянська компетентність учнів ліцею як мовних особистостей взаємопов'язана з поняттями «громадянин», «права і обов'язки», «державна», «закон», «громадянська відповідальність», «лінгвопатріотизм», «мовна свідомість».

Задля розв'язання *третього завдання - проаналізувати зміст навчально-методичного забезпечення процесу навчання української мови учнів старших класів у контексті досліджуваної проблеми* – Т.П.Магдич проаналізувала зміст чинних програм, підручників та посібників з української мови для учнів 10-11-х класів через призму ідеї формування громадянської компетентності старшокласників, що дало їй змогу констатувати про змістове вдосконалення та практичну адаптацію навчальної літератури до сучасних освітніх вимог. Дослідницею з'ясовано, що автори програми з української мови для загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання для 10-11 класів на рівні стандарту (Н.Голуб, О. Котусенко, О. Горошкіна, В. Новосьолова, Ю. Романенко, Т. Кондесюк, О. Король, О. Тарасенко, Н. Сергєєва, Г. Ткачова)<sup>1</sup> врахували засадничі ідеї Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти (Постанова Кабінету Міністрів України від 23. 11. 2011 р. № 1392)<sup>2</sup>, а також Концепції «Нова українська школа»<sup>3</sup>, які методично доцільно зреалізовано в опонованому дослідженні. Загалом у чинних підручниках запропоновано систему вправ і завдань, що сприяють формуванню предметної і ключових компетентностей, проте в підручниках недостатньо вправ, які спрямованих на формування громадянської компетентності, водночас уміщені завдання на рефлексію переважно підпорядковані формуванню предметної компетентності учнів закладів загальної середньої освіти.

---

У четвертому завданні дослідження передбачено визначення критеріїв, показників та рівнів сформованості громадянської компетентності учнів ліцею як українських мовних особистостей. Аналіз наукових джерел, як зазначає Т.П.Магдич, став підставою для розроблення нею критеріїв вимірювання рівнів сформованості громадянської компетентності старшокласників як українських мовних особистостей. Саме тому взято до уваги уявлення учнів про громадянські ролі й мовно-комунікативний супровід їх; уявлення про особливості громадянського суспільства й сучасні виклики; уявлення про особистісні, загальнолюдські, національні, європейські цінності; досвід ефективного сприйняття сучасних викликів; досвід утвердження української мови в громадянському суспільстві, досвід ціннісного ставлення до себе й навколишнього світу. Визначено критерії (емоційно-ціннісний, когнітивний, комунікативно-діяльнісний, рефлексійний) та показники для з'ясування сформованості громадянської компетентності старшокласників як українських мовних особистостей. Виділено чотири рівні громадянської компетентності учнів – високий, достатній, середній, елементарний.

У процесі виконання *п'ятого завдання - розробити методiku формування громадянської компетентності учнів ліцею в процесі навчання української мови й експериментально перевірити її ефективність* – констатуємо, що здобуті результати експерименту, організованого на основі використання авторської методики формування громадянської компетентності учнів ліцею в процесі навчання української мови, свідчать про те, що підтвердилася робоча гіпотеза дослідниці, зокрема рівень громадянської компетентності учнів значною мірою залежить від таких умов: 1) спрямування шкільного курсу української мови на формування української мовної свідомості учнів, мовної стійкості, ціннісних орієнтирів; 2) поєднання традиційних методів навчання з інтерактивними, ситуаційними, текстотворчими; 3) використання комплексних компетентісно орієнтованих завдань, електронних освітніх ресурсів, медіатекстів як інструментів модернізації змісту, методів, форм та засобів навчання української мови,



зокрема з наскрізною лінією «Громадянська відповідальність». Результати педагогічного експерименту підтвердили ефективність розробленої методики й доцільність упровадження її в процес навчання української мови учнів ліцеїв, що було перевірено на основі статистичного оброблення результатів формульованого етапу педагогічного експерименту із використанням критерію Пірсона, а отже, є підставою для схвалення експериментальної частини дослідження.

У кінці кожного розділу опонованої дисертації подано змістовні висновки, що містять узагальнення відповідно до поетапного дослідження. Загальні висновки роботи узгоджуються із поставленими завданнями, сформульовані логічно й обґрунтовано. Додатки суттєво доповнюють основний текст дисертації.

Найбільш вагомими здобутками дослідниці вважаємо:

- 1) належне обґрунтування засадничих положень, що стали теоретичними підвалинами в розробленні методики формування громадянської компетентності учнів ліцею в процесі навчання української мови;
- 2) визначення психолого-педагогічних передумов, які сприяють ефективності процесу формування громадянської компетентності, що розглядаємо як унесок дисертантки в наукове поле сучасної лінгводидактики;
- 3) науково коректний опис сутнісних характеристик базових понять дослідження;
- 4) розроблення системи навчальних завдань та визначення пріоритетних методичних умов формування громадянської компетентності учнів ліцею на уроках української мови.

**3. Наукова новизна одержаних результатів** полягає насамперед у тому, що авторка вперше обґрунтувала теоретико-методичні засади формування громадянської компетентності учнів ліцею в процесі навчання української мови; розкрила змістові характеристики базових понять; уточнила змістові характеристики поняття «громадянська компетентність» та конкретизувала

поняття «формування громадянської компетентності учнів ліцею в процесі навчання української мови»; розробила алгоритм поетапного формування громадянської компетентності учнів старших класів у процесі навчання української мови; визначила критерії (емоційно-ціннісний, когнітивний, комунікативно-діяльнісний, рефлексійний), показники та рівні сформованості громадянської компетентності учнів ліцею як мовних особистостей (високий, достатній, середній, елементарний); доповнила навчально-методичний інструментарій інтерактивними вправами, комплексними компетентнісно орієнтованими завданнями, кейс-ситуаціями, вебквестом громадянського спрямування; розробила методику формування громадянської компетентності учнів ліцею в процесі навчання української мови; подальшого розвитку набули лінгводидактичні умови формування учнів ліцею як українських мовних особистостей, що володіють кількома компетентностями.

#### **4. Повнота викладу основних результатів дисертації в опублікованих публікаціях, зарахованих за темою дисертації**

Джерельною базою дисертації стали фундаментальні наукові праці українських та зарубіжних учених, закони, нормативно-правові акти України.

Отримані результати дисертаційної роботи Т. П. Магдич висвітлено в 16 одноосібних наукових публікаціях за темою дисертації, зокрема: 4 статті у фахових часописах та збірниках праць, із них 1 – у зарубіжному періодичному науковому виданні, 10 публікації – у збірниках апробаційного характеру – додатково висвітлюють наукові результати роботи.

Варто зазначити, що в публікаціях вичерпно відображено проведене дослідження.

**5. Практичне значення одержаних результатів** полягає в тому, що їх можна використати для шкільного курсу української мови задля формування мовної особистості як патріота і відповідального громадянина на етапі навчання учнів старших класів (ліцею) відповідно до вимог компетентнісно орієнтованого навчання української мови. Положення, висновки можуть стати орієнтиром для вдосконалення змісту підручників, посібників української мови

для закладів загальної середньої освіти. Методичні рекомендації можуть бути використані в лінгводидактичній підготовці здобувачів закладів вищої освіти, у системі післядипломної педагогічної освіти та в процесі розроблення вчителями-словесниками авторських методик навчання української мови учнів ліцею.

Результати дослідження впроваджено в освітній процес таких 5 закладів загальної середньої освіти: в опорному закладі загальної середньої освіти «Ковалівський ліцей» Ковалівської сільської ради Васильківського району Київської області (довідка № 93 від 15.06.2020), у комунальному закладі «Рівненський обласний науковий ліцей-інтернат II-III ступенів» Рівненської обласної ради (довідка №144/02-21 від 18.05.2020), у ліцеї №18 Львівської міської ради (довідка № 115 від 02.07.2020), у ліцеї імені Романа Шухевича Івано-Франківської міської ради (довідка № 57 від 25.05.2020), у ліцеї № 25 м. Житомира (довідки № 73 від 04.06.2020 та № 258 від 04.06.2021).

## **6. Зауваження та дискусійні положення до дисертації**

Загалом позитивно оцінюючи високий науковий рівень розробок здобувача в результаті проведених досліджень, обґрунтованість отриманих результатів, варто вказати на певні дискусійні положення і зауваження до роботи, а також висловити окремі побажання.

1. Наголошуючи на термінологічній коректності дослідниці, все ж привертаємо увагу до кількох фрагментів у роботі. У підрозділі 2.1. (*Формування громадянської компетентності в учнівської молоді як лінгводидактична проблема*, с.105) використовуються поняття «комплексні завдання» та «комплексні компетентнісно орієнтовані завдання», не зрозумілим видається, чи ці поняття є синонімічними, чи все ж відрізняються.

Покликаючись на А. Фасолю, дисертантка вважає, що «компетентнісно орієнтовані завдання – це спеціально створена дидактична конструкція, що використовується з метою формування і перевірки рівня предметних,

міжпредметних і ключових компетентностей» (с.105), а тлумачення поняття «комплексні завдання» відсутнє. Одночасне вживання зазначених понять уносить деякий дисонанс у сприйняття їх суті. Тому хотілося б на захисті почути від авторки дисертації більш чітку відповідь, що вона вкладає в поняття «комплексні завдання» і «комплексні компетентнісно орієнтовані завдання».

2. Дещо дискусійним видається розподіл цінностей, зазначений у структурі громадянської компетентності відповідно до її емоційно-ціннісного складника (підрозділ 2.3. *Структура громадянської компетентності, критерії та рівні її сформованості в учнів ліцею на заняттях з української мови*, с. 129-130). Авторка дисертації розподіляє громадянські цінності на загальнолюдські, європейські й національні. Зміст емоційно-ціннісного складника громадянської компетентності із зазначеним розподілом цінностей повноцінно корелює з показниками однойменного критерію (табл. 2.3., Додаток М). Викликає сумнів щодо виокремлення групи європейських цінностей. На нашу думку, такий розподіл цінностей на три групи потребує додаткового пояснення дисертанткою під час захисту.
3. Зазначимо, що в підрозділі 3.1. *«Стан сформованості громадянської компетентності учнів ліцею в процесі навчання української мови»* дисертантка, крім результатів констатувальних зрізів, подає аналіз проведеного анкетування вчителів української мови щодо формування громадянської компетентності учнів як мовних особистостей. Виникає сумнів щодо доцільності поєднання в цьому підрозділі кількісних і якісних результатів проведених зрізів стану сформованості громадянської компетентності учнів ліцею як мовних особистостей із результатами анкетування вчителів-словесників. На публічному захисті від Т. П. Магдич хотілося б почути пояснення, яким чином результати анкетування вчителів української мови відображають стан сформованості громадянської компетентності учнів.

4. Розроблена в дисертації методика формування громадянської компетентності учнів ліцею в процесі навчання української мови достатньо обґрунтована, а результати її впровадження цілком переконливі. Проте вважаємо, що в додатках варто було б подати програму експериментального дослідження, яка б дала змогу чітко простежити всі етапи й покроковість упровадження експериментальної методики в шкільну практику української мовної освіти.
5. У підрозділі 2.3. з належною повнотою проаналізовано зміст чинних підручників з української мови для учнів 10-11 класів закладів загальної середньої освіти, проте поза увагою дослідниці залишились підручники нового покоління авторського колективу (С.О. Карамана, О.М. Горошкіної, О.В. Караман, Л.О.Попової) для учнів 10-11 класів філологічного профілю.
6. Загалом дисертація оформлена відповідно до вимог, однак трапляються окремі мовні помилки, зокрема порушення мовної норми.

Висловлені зауваження, міркування щодо дисертаційної роботи Т. П. Магдич мають рекомендаційний характер, а тому не ставлять під сумнів отримані наукові результати.

З аналізу тексту дисертації офіційним опонентом вбачається **дотримання дисертанткою вимог академічної доброчесності** в повному обсязі.

### **7. Загальна оцінка дисертації**

Зауваження, що висловлені вище, мають дискусійний характер, через це не зменшують наукову новизну, теоретичну та практичну значущість дисертаційної роботи, яка рецензується.

Дисертація Магдич Тетяни Павлівни «Формування громадянської компетентності учнів ліцею у процесі навчання української мови» отримала нові науково обґрунтовані й експериментально перевірені результати, що сукупно розв'язують конкретне наукове завдання, яке має значення для розвитку педагогічної галузі, зокрема для теорії та методики мовної освіти.

Дисертаційна робота Тетяни Павлівни Магдич відповідає тимчасовому порядку присудження ступеня доктора філософії, затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України № 167 від 6 березня 2019 р. (зі змінами) та наказу Міністерства освіти і науки України № 40 від 12 січня 2017 р. (зі змінами), а її авторка Магдич Тетяна Павлівна заслуговує присудження наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 014 Середня освіта (за предметними спеціальностями), галузь знань 01 Освіта/Педагогіка

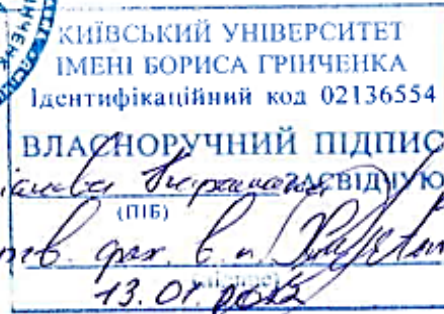
**Офіційний опонент:**

доктор педагогічних наук, професор,  
професор кафедри української мови  
Інституту філології Київського університету  
імені Бориса Грінченка

Станіслав Караман



Підпис Станіслава Карамана засвідчую



13 січня 2022 року.